

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20649> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sanders, George

Title: Het present van Staat : de gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795

Issue Date: 2013-03-21

Conclusie en slotbeschouwing

Inleiding

De ketens, kettingen en medailles die de Staten-Generaal uit naam van de Republiek der Verenigde Nederlanden schonken, waren bedoeld als beloning en verering. In hoofdstuk 2 hebben we gezien hoe de besluiten om dergelijke vereringen te geven tot stand kwamen, wie de benodigde presenten vervaardigden en leverden en op welke wijze zij werden betaald. In hoofdstuk 3 kwamen de gedecoreerden aan bod: welke categorieën mensen ontvingen een dergelijke verering. En in hoofdstuk 4 ging het om de presenten zelf: hoe zagen deze eruit?

In dit afsluitende hoofdstuk passeren de conclusies nogmaals de revue en worden de hoofdlijnen uit het voorgaande samengenomen. Met het aldus verkregen beeld is het mogelijk om te komen tot de beantwoording van een van de centrale vraagstellingen van dit boek: vertoonden de door de Staten-Generaal gegeven vereringen voldoende onderlinge samenhang om te kunnen spreken van een stelsel, van een modern decoratiestelsel? Als invalshoek is gekozen voor een vergelijking met het heden: hoe verhouden de beloningen van de Staten-Generaal zich tot het huidige decoratiestelsel en, in engere zin, tot de moderne orde van verdiensten? In hoeverre is er sprake van overeenkomsten en van verschillen? Aan de beantwoording van dergelijke kernvragen gaat een korte uitwijding over de ontstaansgeschiedenis van de huidige orden van verdiensten én een beschrijving van de belangrijkste kenmerken ervan vooraf.

De vereringen van de Staten-Generaal

Als permanent overlegorgaan waarin de vertegenwoordigers van de zeven gewesten vergaderden, droegen de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden de verantwoordelijkheid voor de gemeenschappelijke landsverdediging en voor de contacten met buitenlandse hoven. Aan deze taken was de verlening van presenten haast onlosmakelijk verbonden: zowel aan de verdienstelijke militair of zeeman, als ook aan de huiswaarts kerende buitenlandse gezant. Tussen 1588 en 1795 reikten de Staten-Generaal meer dan 1.230 ketens, kettingen en medailles uit. In meer dan 70% van de gevallen ging het om het diplomatieke present aan de bui-

tenlandse gezant en zijn secretaris, in 14,4% om vereringen voor verdienste en in 13% om vereringen aan personen die belangrijke berichten overbrachten.

De kettingen werden vervaardigd en geleverd door goudsmeden uit Den Haag. De Staten-Generaal werkten met vaste goudsmeden, die vanaf circa 1630 het monopolie op de levering van de 'presenten van Staat' hadden en zich 'goudsmid' of 'juwelier van de Hoog Mogende Heren' noemden. Tot 1628 waren de medailles die in sommige gevallen aan de kettingen werden gehangen zogenaamde triomfpenningen. Dit waren in de gewestelijke munthuizen geslagen medailles met het uiterlijk van grote gouden munten, vervaardigd ter herinnering aan de door de Republiek behaalde overwinningen. Dat veranderde toen essayeur-generaal Laurens van Teylingen in 1628 een speciale triomfpenning met de wapens van de zeven gewesten en het wapen en devies van de Generaliteit sneed. Vanaf 1655 vormde een hiervan afgegoten medaille een vast onderdeel van het standaard 'present van Staat'. Sinds die tijd vervaardigde de goudsmid van de Hoog Mogende Heren ook de medailles. Tot 1691 ging het om gietpenningen, daarna om geslagen penningen. In eerste instantie werden deze vervaardigd met behulp van een valpers, vanaf 1704 werden ze geslagen op een schroefpers die stond opgesteld in een bijgebouw van de Kloosterkerk. Twee maal veranderde de beloningspenning van de Staten-Generaal van uiterlijk. In 1660 maakte de Generaliteitsleeuw plaats voor het in Munster voor de eerste maal gebruikte wapen met schildhouders en beugelkroon. Op dat moment werd de zijde met het wapen van de Staten-Generaal, die tot die tijd altijd de keerzijde was geweest, tot voorzijde. Een tweede verandering vond plaats in 1747 toen tussen de wapens van de zeven gewesten het wapen van de erfstadhouder werd geplaatst.

In de zeventiende eeuw werd het goudgehalte van de presenten incidenteel gecontroleerd. Vanaf 1711 geschiedde dat structureel. De controle vond plaats door de essayeur-generaal ten overstaan van één of meer Raden en Generaalmeesters van de Munt.

De door de Staten-Generaal vereerde presenten werden betaald uit de defroyementen, een post op de staat van oorlog bedoeld ter bestrijding van kosten van diplomatieke en ceremoniële aard. In de praktijk droegen de Staten van Holland bijna 80% van deze kosten. Zij betaalden niet aan de Generaliteitskas, maar rechtstreeks aan de leveranciers. Lange tijd kreeg de goudsmid van de Hoog Mogende Heren een deel van zijn rekening (81¼ %) betaald door het Zuiderkwartier en het restant (18¼ %) door het Noorderkwartier.

Tot ongeveer 1630 werden de presenten overhandigd door een commissie uit de vergadering van de Hoog Mogende Heren; nadien geschiedde dat door de agent van de Staten-Generaal.

Lange tijd valt in het optreden van de Staten-Generaal weinig lijn te ontdekken, noch in de aard en de waarde van het present dat zij gaven, noch waar het de wijze betreft waarop de vereringen plaats vonden. Het geheel maakt een uiterst chaotische

indruk: door elkaar heen vereerden de Hoog Mogende Heren verschillende soorten presenten, zoals kostbaar vaatwerk, schilderijen, paarden en ook gouden ketens, kettingen en medailles. Daarbij varieerde de waarde van de gegeven presenten sterk.

In deze studie gaat het om de door de Hoog Mogende Heren vereerde ketens, kettingen en medailles. Lang niet altijd is duidelijk of aan een ketting een medaille hing of niet; zelden is bekend welke medailles werden uitgereikt. Daar komt nog bij dat men in dezelfde periode bij verschillende goudsmiden gouden presenten bestelde. En de betalingsordonnanties bevestigen het chaotische beeld: nu eens werden zij gedepêcheerd ten name van de goudsmid die de presenten leverde, dan weer op naam van ontvanger-generaal Johan Doubleth.

Stapje voor stapje komt hierin verandering. Eerste aanzetten hiertoe vallen te bespeuren rond 1630. Vanaf dat jaar werden de betalingsordonnanties niet langer gedepêcheerd op naam van ontvanger-generaal Doubleth, maar uitsluitend nog op naam van de goudsmiden die de presenten leverden. Al vroeg werkten de Staten-Generaal met vaste goudsmiden zoals Lamberts, Oosterlingh en Mirou, maar pas aan het begin van de jaren dertig van de zeventiende eeuw was er met Hans Bouwens van der Houven sprake van een goudsmid die alle door de Hoog Mogende Heren bestelde presenten leverde. Na diens overlijden in 1635 maakten de Staten-Generaal opnieuw van de diensten van verschillende goudsmiden gebruik, totdat zij in 1637 met Johannes van der Maa in zee gingen. Na 1640 zouden de Hoog Mogende Heren altijd met één enkele goudsmid werken, die een monopolie op de levering van gouden presenten genoot. Uit rekwesten van Adriaen van Hoecke valt op te maken dat een dergelijk monopolie bij contract werd verleend.

Een andere belangrijke verandering die rond die tijd plaats vindt, was de introductie van de triomfpenning van Laurens van Teylingen. Daarmee beschikten de Staten-Generaal voor de eerste maal over een eigen beloningsmedaille. En dat men zich hiervan bewust was, blijkt wel uit het feit dat al in 1632 wordt gesproken van ‘medaillen van de unie’. Toch moet het uiteindelijke belang van deze beloningsmedaille niet worden overschat: na 1630 lijken niet veel exemplaren te zijn uitgereikt. Wat hiervan de reden was, is niet duidelijk.

Rond 1655 doen zich nieuwe ontwikkelingen voor: van groot belang is het feit dat Johannes van der Maa in 1654 opdracht kreeg om zestien medailles te leveren. Behalve de bestelde exemplaren leverde hij hiervoor ook nieuwe modellen, die een navolging moeten zijn geweest van de beloningspenning van Van Teylingen. Anders dan in 1628 groeide de nieuwe medaille na 1655 uit tot een vast onderdeel van het door de Staten-Generaal gegeven geschenk. Na die tijd werden geen losse kettingen zonder medaille meer geschonken, alleen nog ketens of losse medailles aan een lint.

Ook lijkt rond deze tijd de standaardisatie van het ‘ordinaris afscheidspresent’ in te zetten, waarbij niet langer belang en duur van de missie, maar uitsluitend de rang van de gezant een rol speelde. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen de ordina-

ris en extraordinaris ambassadeur die een keten van f 6.000 ontvingen en de extraordinaris envoyé aan wie een keten van f 1.300 werd geschonken. De secretarissen, door wie zij vanaf het laatste kwart van de eeuw steeds vaker worden vergezeld, ontvingen ketens van respectievelijk f 600 en f 300.

De toenemende standaardisatie ging gepaard met een groeiende behoefte om gegevens vast te leggen omtrent het geven van vereringen. In eerste instantie geschiedde dat in de vorm van lijsten met verwijzingen naar vroegere resoluties. De oudst bewaard gebleven exemplaren dateren uit het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Maar rond 1700 maakten deze plaats voor uitgewerkte compendia, waarin het ceremonieel voor de ontvangst van buitenlandse gezanten tot in detail was vastgelegd. De standaardisatie had uitsluitend betrekking op het diplomatieke present, maar gevolg was wel dat in bijna 70% van de gevallen de verlening van vereringen tot een hamerstuk was geworden. Met de groeiende standaardisatie nam na 1655 de behoefte om retroacta aangaande de verlening van presenten op te vragen sterk af.

Om vereringen van verschillende waarden te kunnen geven, lieten de Hoog Mogende Heren stempels van verschillend formaat snijden: in 1668 werden naast het bestaande model stempels van kleiner formaat gesneden, terwijl stempelsnijder Johannes Drappentier in 1710 na meer dan drie jaar werk de stempels voor een enorme medaille met een diameter van maar liefst 85 mm afleverde.

In 1660 profileerden de Hoog Mogende Heren zich duidelijker dan voorheen door de beloningspenning van Van der Maa te vervangen door een nieuw model, waarop het nieuwe tijdens de vredesbesprekingen in Munster geïntroduceerde Generaliteitswapen was afgebeeld. Van groot belang was dat deze zijde nu tot voorant werd, zodat niet langer de wapens van de zeven gewesten, maar het Generaliteitswapen zichtbaar werd gedragen.

Een laatste belangrijke stap in de richting van eenvormigheid en eenduidigheid werd gezet in september 1711, toen de Staten-Generaal besloten de aanbeveling van de Raden en Generaalmeesters van de Munt op te volgen om in het vervolg alle gouden 'presenten van Staat' te laten essaaiëren. Op deze wijze was het vanaf dat moment mogelijk om de kwaliteit van de ketens en medailles op effectieve wijze te controleren.

Uiteindelijk is het moeilijk om precies te bepalen wanneer de omslag plaats vond, maar wie de chaotische praktijk van ongeveer 1625 vergelijkt met de situatie rond 1675 kan niet anders dan concluderen dat in de tussentijd veel was veranderd.

Ridderlijke orden en orden van verdiensten

De oude ridderlijke orden die aan het einde van de Middeleeuwen waren ontstaan, waren van oorsprong gemeenschappen van ridders, georganiseerd volgens in statuten vastgelegde regels en reglementen en door een eed van trouw verbonden aan de soeverein of grootmeester van de orde. De ridderlijke orde was een middel van de

vorst om de meest aanzienlijken in zijn rijk rond zich te verzamelen, door middel van een persoonlijke band aan zich te binden en hun steun te verwerven. Toch is het begrip verdienste niet los te zien van deze oude adellijke orden. Zij die in de orde werden opgenomen, hadden hun benoeming weliswaar niet aan bewezen verdienste, maar primair aan hun afkomst te danken. Maar een belangrijke, achterliggende gedachte bij de stichting van dergelijke orden en bij de opname daarin van belangrijke edelen was dat dezen zich aan de vorst zouden binden en zich verdienstelijk jegens hem zouden maken. Dus geen opname vanwege verdienste, maar opname met verdienste tot doel. Of zoals het Latijnse adagium luidt 'do ut des' (ik geef, opdat jij (terug)geeft).

Voor een belangrijke innovatie op dit gebied zorgde Lodewijk XIV. In april 1693 stichtte de Franse koning de Orde van de Heilige Lodewijk, de eerste orde van verdiensten, bedoeld als beloning voor militairen boven de rang van onderofficier. De in de orde opgenomen officieren moesten de katholieke godsdienst aanhangen en tenminste 28 jaar hebben gediend. Ook werd de orde verleend voor militaire dapperheid. Met de instelling van de Orde van de Heilige Lodewijk speelde de Franse koning in op veranderingen in het krijgsbedrijf, waarbij het officierskorps niet langer hoofdzakelijk uit edellieden bestond, maar veeleer uit beroepsmilitairen die dankzij eigen verdienste carrière hadden gemaakt. Op deze wijze werd het mogelijk om militairen te ridderen, die vroeger vanwege hun afkomst nooit in een orde opgenomen konden worden. Nieuw was voorts dat de orde de graden grootkruis, commandeur en ridder kende én dat aan het aantal ridders geen beperking was gesteld.

In de loop van de achttiende eeuw vond het voorbeeld van Lodewijk XIV ook buiten Frankrijk navolging: in 1740 stichtte de Pruisische koning Frederik de Grote een orde voor militaire verdienste die bekendheid verwierf onder de naam Pour le Mérite. Een jaar na het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog werd in het Habsburgse keizerrijk de Militaire Maria-Theresiaorde ingesteld en in november 1769 introduceerde Catharina de Grote in Rusland de Orde van Sint Joris. En ook de Poolse koning Stanislaus II August beschikte sinds 1792 over een dergelijke orde met de benaming Virtuti Militari.

Toch liet het overweldigende succes van de orde van verdiensten op zich wachten tot het begin van de negentiende eeuw, toen met het succes van de Napoleontische wapens het bloedrode lint van de Keizerlijke Orde van het Legioen van Eer ter beloning van daden van dapperheid op alle Europese slagvelden werd gedragen. Met zijn vijf klassen en hun kenmerkende benamingen oefende Napoleons ridderorde een niet te onderschatten invloed uit op vrijwel alle later gestichte orden van verdiensten. Tot de verspreiding van het concept van de orde van verdiensten droegen ook de verschillende Napoleontische ridderorden nieuwe stijl bij die de keizer en zijn familieleden instelden in de landen waarover zij regeerden, zoals de Orde van de IJzeren Kroon van Italië, de Orde van de Beide Siciliën, de Koninklijke Orde van Spanje, de Orde van Westfalen en de door Lodewijk Napoleon gestichte en

herhaaldelijk gewijzigde orde van het koninkrijk Holland, die in 1808 zijn definitieve vorm én naam kreeg en bekend staat als Koninklijke Orde van de Unie.

Niets illustreert beter het enorme belang van de orde van verdiensten dan het feit dat Lodewijk XVIII, die na de verbanning van Napoleon tot koning van Frankrijk werd gekroond, niet alleen de oude door de Franse Revolutie afgeschafte koninklijke orden in ere herstelde, maar tegelijkertijd de Orde van het Legioen van Eer niet ophief. Wel werden de ordetekenen ontdaan van hun keizerlijke symbolen en maakte de beeltenis van Napoleon als Romeins keizer plaats voor die van Hendrik IV. En ook andere creaties uit de Napoleontische tijd, zoals de Orde van de Beide Siciliën en de Orde van de IJzeren Kroon, overleefden de val van hun stichters. En in een enkel geval transformeerde een oude ridderlijke orde zich tot orde van verdiensten met verschillende klassen. Dat geschiedde bijvoorbeeld in 1808 met de Deense Orde van de Dannebrog.

Orden van verdiensten in Nederland

De Militaire Willems-Orde

Het ontstaan van orden van verdiensten in het Koninkrijk der Nederlanden hangt ten nauwste samen met de figuur van Napoleon Bonaparte.¹ Daags voor de val van Parijs op 31 maart 1814 en de verbanning van de keizer naar Elba werd Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau, te Amsterdam ingehuldigd als Soeverein Vorst. Artikel 43 van de door mr. G.K. van Hogendorp opgestelde en door een vergadering van notabelen bekrachtigde grondwet luidde: 'de Souvereine Vorst, eene Ridder-Orde willende instellen, draagt daaromtrent aan de Staten-Generaal eene wet voor'. Het zou bijna een heel jaar duren voordat aan dit grondwetsartikel daadwerkelijk uitvoering zou worden gegeven. Inmiddels was de politieke situatie in Europa ingrijpend gewijzigd. De onverwachte terugkeer van Napoleon Bonaparte van Elba had op slag een einde gemaakt aan de in 1814 weergekeerde vrede. In reactie hierop had de Soeverein Vorst op 16 maart 1815 te 's-Gravenhage eigenmachtig de koningstitel aangenomen. Met het oog op het onvermijdelijk geachte militaire treffen met de teruggekeerde Franse keizer was de instelling van een orde ter beloning van militaire verdiensten plotseling heel hoog op de politieke agenda komen te staan. Twee maanden na Napoleons terugkeer werd bij wet van 30 april 1815 de Militaire Willems-Orde ingesteld, een orde voor militaire verdiensten ter beloning van 'uitstekende daden van moed, beleid en trouw, bedreven door die genen, welke, zoo ter zee als te lande, in welke betrekking ook en zonder onderscheid van stand of rang, Ons en het vaderland dienen'.

De orde telt vier klassen: grootkruis, commandeur, ridder 3de en 4de klasse. Het

¹ De meest gedetailleerde beschrijving van het ontstaan van de Militaire Willems-Orde is: Van Zelm van Eldik, *Moed en deugd*, hoofdstuk 6. Zie voor een verkorte samenvatting: Sanders, *Ridderorden*, 55-60.

versiersel van de orde is een Maltezer kruis met wit geëmailleerde armen met in goud het opschrift VOOR MOED, BELEID EN TROUW. Daarop ligt een Bourgondisch kruis, een Sint Andreaskruis bestaande uit twee met groen email ingelegde knoestige stokken, samengebonden door een vuurslag in goud. Het kruis draagt op de keerzijde een blauw geëmailleerd medaillon met de letter W in een lauwerkrans. Het versiersel hangt aan een koninklijke kroon en wordt aan een oranje lint met twee nassaublauwe biezen gedragen.

Wat terstond opvalt aan de versierselen van de Militaire Willems-Orde zijn de vuurslag en het Bourgondische kruis, verwijzingen naar de Bourgondische hertogen en hun prestigieuze, nog steeds bestaande Orde van het Gulden Vlies.

Op 18 juni 1815 werd Napoleon Bonaparte bij Waterloo definitief verslagen. Aan de strijd namen ook Nederlandse troepen deel. Nog geen drie weken later vonden de eerste benoemingen in de Militaire Willems-Orde plaats: bij Koninklijk Besluit van 8 juli 1815 werden meer dan honderd militairen geridderd. Onder hen de hertog van Wellington en de prins van Oranje, de latere koning Willem II, die tot ridder grootkruis werden benoemd. In de maanden daarna volgde nog een groot aantal benoemingen, zodat de nieuwe orde aan het einde van het jaar 1815 ruim 1.000 ridders telde. Voor de krijgshandelingen in de jaren 1830-1832 werden opnieuw vele honderden in de orde opgenomen. Verreweg het grootste aantal kruizen echter, meer dan 3.800, werd vóór 1940 in Nederlands-Indië verleend. Na mei 1940 vonden nog ongeveer 200 benoemingen plaats, waarvan de laatste in 2006 aan de Poolse 1ste Onafhankelijke Parachutistenbrigade en in 2009 aan kapitein Marco Kroon. In het totaal werd de orde ruim 6.200 maal verleend.

De Orde van de Nederlandse Leeuw

Na de terugkeer van Napoleon uit zijn verbanningsoord op Elba was de stichting van een orde voor burgerlijke verdienste enige tijd op het tweede plan geraakt.² Maar op 29 september 1815 werd bij wet de Orde van de Nederlandse Leeuw ingesteld. De orde diende ter beloning van 'Nederlandsche onderdanen, die bewijzen geven van beproefde vaderlandsliefde, bijzonderen ijver en trouw in het volbrengen hunner burgerplichten of buitengewone bekwaamheden in wetenschappen en kunst'.

Anders dan de meeste orden van verdiensten kent de Nederlandse Leeuw slechts drie klassen: ridder grootkruis, commandeur en ridder. Bijgevolg dragen de commandeurs niet alleen een kruis maar ook een borstster én is het versiersel van ridder van goud. Ook was aan de orde de Broedermedaille verbonden. De medaille van zilver, waaraan een jaarlijkse toelage van 200 gulden was verbonden, werd uitgereikt aan personen wier sociale status te gering werd geacht om in aanmerking te komen voor een hogere graad in de orde. De Broedermedaille werd uitgereikt tot 1960.

2 Van Zelm van Eldik, *Moed en deugd*, hoofdstuk 7; Sanders, *Ridderorden*, 61-63.

Het versiersel van de orde is een Maltezer kruis met wit geëmailleerde armen en een geschreven letter W in goud tussen de kruisarmen. Op de voorzijde draagt het kruis een blauw geëmailleerd medaillon met als opschrift de spreuk van de orde VIRTUS NOBILITAT (*Deugd adelt*). Het medaillon draagt op de keerzijde de leeuw uit het rijkswapen. Het versiersel hangt aan een koninklijke kroon en wordt aan een blauw lint met twee oranje biezen gedragen.

Een Luxemburgs intermezzo: de Orde van de Eikenkroon

Van 1815 tot 1890 waren de Nederlandse koningen tevens groothertog van Luxemburg. In die hoedanigheid tekende koning Willem II op 29 december 1841 te 's-Gravenhage het besluit tot de instelling van de Orde van de Eikenkroon.³ Ofschoon van origine Luxemburgs zou deze orde in de tweede helft van de negentiende eeuw een zeer belangrijke rol spelen in het Nederlandse decoratiestelsel.

Oorspronkelijk kende de Orde van de Eikenkroon vier, en vanaf februari 1858, vijf klassen: grootkruis, grootofficier, commandeur, officier en ridder. Ook waren aan de orde eremedailles in goud, zilver en brons verbonden. Het kruis van de orde is aan voor- en keerzijde gelijk: een wit geëmailleerd, breedarmig kruis met in het midden een groen geëmailleerd medaillon met een gekroonde Gotische W in goud. Het versiersel wordt gedragen aan een oranje lint met drie groene banen.

In de praktijk had de Orde van de Eikenkroon een sterk Nederlandse inslag; in eerste instantie betaalde de koning de ordeteken en reikte deze naar believen uit. Bovendien waren het vooral Nederlandse juweliers die de versierselen van de Orde van de Eikenkroon fabriceerden. En tussen 1841 en 1891 bezat ruim 45% van de gedecoreerden de Nederlandse nationaliteit: onder de 5.852 gedecoreerden waren 2.686 Nederlanders en slechts 710 Luxemburgers.

Toen koning Willem III op 23 november 1890 overleed, werd hij opgevolgd door zijn enige dochter, Wilhelmina. Daarmee kwam een einde aan de personele unie met Luxemburg, waar Adolf van Nassau als groothertog aantrad. Na 1890 bleef de Orde van de Eikenkroon nagenoeg ongewijzigd voortbestaan als een zuiver Luxemburgse onderscheiding, die nog maar zelden aan Nederlanders werd uitgereikt. Er vond slechts één aanpassing plaats: de volgorde van de kleuren van het lint werd veranderd.

De Orde van Oranje-Nassau

In Nederland werd Willem III opgevolgd door zijn minderjarige dochter Wilhelmina, onder het regentschap van koningin-weduwe Emma. Ter vervanging van de Luxemburgse Orde van de Eikenkroon stichtte koningin-regentes Emma bij wet van 4 april 1892 de Orde van Oranje-Nassau.⁴ De orde wordt uitgereikt ter belo-

³ Van Zelm van Eldik, *Moed en deugd*, hoofdstuk 11; Sanders, *Ridderorden*, 64-68; Mulder en Christiaans, *Onderscheidingen*.

⁴ Van Zelm van Eldik, *Moed en deugd*, hoofdstuk 12; Sanders, *Ridderorden*, 69-71.

ning van ‘Onze onderdanen of vreemdelingen, die zich jegens Ons en den staat of jegens de Maatschappij op bijzondere wijze hebben verdienstelijk gemaakt’.

Het versiersel van de orde is een Maltezer kruis met blauw geëmailleerde kruisarmen in een zoom van wit email. Het heeft tussen de kruisarmen voor burgers een lauwerkrans en voor militairen twee omhoog gestoken, gekruiste zwaarden. Op de voorzijde heeft het een blauw geëmailleerd medaillon met de Nederlandse leeuw in goud, omgeven door een band van wit email met het omschrift *JE MAINTIENDRAI* in goud. Op de keerzijde draagt het medaillon een gekroonde, geschreven *W* met het omschrift *GOD ZIJ MET ONS*. Het versiersel wordt gedragen aan een koninklijke kroon, hangend aan een oranje lint met aan weerszijden een blauwe en een witte bies.

Oorspronkelijk telde de orde vijf klassen en eremedailles in goud, zilver en brons. De medailles waren bedoeld om ook leden van lagere sociale klassen te kunnen decoreren. De Orde van Oranje-Nassau kent aparte versierselen voor militairen en civielen. Het versiersel bestemd voor militairen heeft tussen de kruisarmen twee gekruiste zwaarden, dat voor niet-militairen een lauwerkrans. In 1996 werden de eremedailles afgeschaft en vervangen door de nieuwe graad van lid, ook wel ridder 6de klasse genoemd. Tegenwoordig is de Orde van Oranje-Nassau de orde die het meest wordt uitgereikt. Bij de algemene gelegenheid in april (lintjesregen) worden doorgaans enkele tientallen personen in de Orde van de Nederlandse Leeuw opgenomen. Daartegen over staan meer dan 3.000 benoemingen in de Orde van Oranje-Nassau.

Sinds 1892 beschikt het Koninkrijk der Nederlanden over één orde voor militaire verdienste, de vier klassen tellende Militaire Willems-Orde, én twee civiele orden, waarvan de drie klassen tellende Orde van de Nederlandse Leeuw de hoogste en de vijf klassen tellende Orde van Oranje-Nassau de laagste is.

Kenmerken van de Nederlandse orden van verdiensten

Ofschoon op verschillende tijdstippen en met uiteenlopende bedoelingen gesticht delen de drie Nederlandse orden van verdiensten een groot aantal kenmerken. Het betreft gemeenschappelijke kenmerken van institutionele en organisatorische aard en kenmerken die betrekking hebben op de opzet en de inrichting van de orden, op de praktijk van de verleningen en op het uiterlijk van de versierselen.

Op institutioneel vlak delen de Nederlandse orden dat zij alle bij wet zijn gesticht: de Militaire Willems-Orde bij wet van 30 april 1815 nr. 5, de Orde van de Nederlandse Leeuw bij wet van 29 september 1815 nr. 49 en de Orde van Oranje-Nassau bij wet van 4 april 1892 nr. 55.⁵ Deze bepaling gaat terug op de door Van

⁵ Zie voor de meest recente redactie van de tekst van de wetten op de Militaire Willems-Orde en op de beide civiele orden respectievelijk: www.lintjes.nl/militaire_willemsorde/wettekst.html (30 april 1940), www.lintjes.nl/orde_nederlandse_leeuw/wettekst.html (15 april 1994) en www.lintjes.nl/orde_oranje_nassau/wettekst.html

Hogendorp in maart 1814 geconcipeerde ‘Grondwet voor de Vereenigde Nederlanden’ en het daarin opgenomen artikel 43 dat stelt dat ridderorden worden ingesteld bij een door de Soeverein Vorst voorgedragen wet.⁶ Dit artikel vond zijn weg in alle nadien voor het Koninkrijk der Nederlanden opgestelde grondwetten en overleefde elke tussentijdse wijziging. Sinds de algehele herziening van de grondwet in 1983 is het als artikel 111 opgenomen. De tekst van dit artikel luidt: ‘ridderorden worden bij de wet ingesteld’.

In organisatorisch opzicht hebben de Nederlandse orden met elkaar gemeen dat een aantal regels in de instellingswet is vastgelegd. Tevens zijn nadere bepalingen omtrent de Militaire Willems-Orde vastgelegd in een ‘reglement van administratie en discipline’, dat bij Koninklijk Besluit van 25 juni 1815 nr. 10 werd vastgesteld. Bij KB van 30 juni 1941 nr. 2 werd het reglement herzien, waarna het in recente jaren nog enkele malen op punten werd aangevuld.⁷ Beide civiele orden beschikken pas sinds kort over een dergelijk reglement. Het ‘reglement op de Orde van de Nederlandse Leeuw en de Orde van Oranje-Nassau’ werd bij Koninklijk Besluit van 10 mei 1995 vastgesteld.⁸ Het werd voor de laatste maal gewijzigd op 20 augustus 2010, staatsblad 343, artikel 1.4.

Een volgende overeenkomst is dat aan het hoofd van alle orden de grootmeester staat, waarbij het grootmeesterschap onlosmakelijk aan de Kroon der Nederlanden is verbonden.⁹

Daarnaast beschikken en beschikten de drie orden, gezamenlijk of ieder apart, over een aantal instellingen en functionarissen die verschillende praktische aangelegenheden met betrekking tot het bestuur van de orden en de verlening van onderscheidingen tot taak hebben. Aan het hoofd staat een kanselier, die de grootmeester vertegenwoordigt.¹⁰ Hij wordt bijgestaan door een kanselarij, waarvan de directeur sinds 2001 de dagelijkse leiding heeft. De Kanselarij der Nederlandse Orden bereidt de adviezen voor op de ingekomen decoratievoorstellen, bestelt en verstrekt de ordeversierselen en houdt de registratie van de gegevens hierover bij. Ook geeft de Kanselarij der Nederlandse Orden voorlichting over het decoratiestelsel en de verlening van onderscheidingen. De Kanselarij der Nederlandse Orden is een zelfstandige instelling die in de Rijksbegroting in hetzelfde hoofdstuk is ondergebracht als Hoge College van Staat zoals de Raad van State, de Algemene Rekenkamer en de Nationale Ombudsman. De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is voor de Kanselarij politiek verantwoordelijk. Daarnaast bestaan er sinds 1815 een kapittel voor de Militaire Willems-Orde en sinds 1994 een kapittel voor

(15 april 1994), alle geraadpleegd op 11 september 2011.

⁶ Zie Van Zelm van Eldik, *Ons Grondwetsartikel*.

⁷ Id., *Moed en deugd*, 191 en 276 e.v.

⁸ *Ibid.*, 731.

⁹ Cf. artikel 3 van alle drie de instellingswetten.

¹⁰ Cf. Van Zelm van Eldik, *Moed en deugd*, 725-729 over Kanselarij der Nederlandse Orden en over de Kanselier, wiens functie in de loop der tijd een heel gewijzigde inhoud heeft gekregen.

de civiele orden. De kapittels beoordelen de ingekomen decoratievoorstellen. In de kapittelvergaderingen wordt gezien of iemand die is voorgedragen voor een onderscheiding in aanmerking komt en, zo ja, welke. De kapittels geven advies aan de verantwoordelijke minister.¹¹

Net als de Hoge Colleges van Staat heeft de Kanselarij der Nederlandse Orden een begroting voor de uitvoering van de haar gestelde taken.

Ook qua opzet en inrichting vertonen de drie Nederlandse orden van verdiensten overeenkomsten. Weliswaar wordt elk van de drie ridderorden om eigen, specifieke redenen verleend, maar in alle gevallen zijn de criteria van verlening omschreven in de instellingswet en nader uitgewerkt in de eerder genoemde reglementen.

Elk van de drie bestaat uit een aantal hiërarchisch geordende klassen. Ridders van elk van deze klassen zijn kenbaar aan speciale uitvoeringen van de versierselen van de orde. De verschillende klassen maken het mogelijk om onderscheid te maken al naar gelang aard en omvang van de betoonde, persoonlijke verdiensten. Hoe groter deze verdiensten, hoe hoger de verleende klasse. Bovendien bestaat de mogelijkheid van promotie in een orde, waarbij iemand die zich opnieuw verdienstelijk beoont, wordt bevorderd in een hogere klasse in de orde.

Wat de drie ridderorden niet gemeen hebben, maar bij de Militaire Willems-Orde én een aantal andere buitenlandse orden wel voorkomt, is de eed of belofte die de ridders af dienen te leggen. Deze eed maakte in eerste instantie deel uit van het reglement, maar is sinds 1940 als artikel 8 opgenomen in de 'wet tot herziening van de wet van 30 april 1815 nr 5, houdende instelling van de Militaire Willems-Orde'.

Ook op het gebied van de verlening van ridderorden vertonen de drie Nederlandse orden van verdiensten de nodige overeenkomsten. Zo geschiedt de benoeming in de civiele orden na het indienen van een decoratievoorstel. Eenieder mag een dergelijk voorstel indienen. Benoemingen in de Militaire Willems-Orde geschieden op voordracht van de chef van de decorandus óf op aanvraag van deze laatste zelf. Het verzoekschrift moet door minimaal drie getuigen kunnen worden bevestigd.

De benoeming in een orde geschiedt bij Koninklijk Besluit en de gedecoreerde ontvangt een oorkonde als bewijs.

De beide civiele orden kennen de zogenaamde 'algemene gelegenheid', in de volksmond aangeduid als lintjesregen, waarbij ter gelegenheid van de viering van de verjaardag van de vorst een groot aantal benoemingen plaatsvindt.

Een bijzonderheid die alle orden delen, zelfs –in het verleden– de Militaire Willems-Orde is het feit dat zij niet alleen ter beloning worden gegeven, maar ook bij wijze van diplomatiek present.¹² Bij dat laatste wordt het reciprociteitsbeginsel in acht genomen.

¹¹ Van Zelm van Eldik, *Moed en deugd*, 729–730.

¹² Een voorbeeld van een dergelijke verlening is de benoeming van de Ethiopische keizer Haile Selassie I tot ridder grootkruis in de Militaire Willems-Orde bij Koninklijk Besluit van 3 november 1954 nr. 51.

Tot slot hebben ook de versierselen van de drie orden van verdiensten een aantal overeenkomsten. Zo hebben alle ordeteken de vorm van een aan een lint gedragen, met email ingelegd kruis óf van een op jas of uniform gestoken borstster, die met het ordekrus is versierd. Het ordekrus is bevestigd aan een koninklijke kroon en voorzien van verschillende symbolische voorstellingen, zoals monogrammen, rijksleeuw, Bourgondisch kruis en vuurslag én van deviezen als VOOR MOED BELEID EN TROUW, VIRTUS NOBILITAT, JE MAINTIENDRAI EN GOD ZIJ MET ONS. Vooral vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog toen goud plaats maakte voor verguld zilver is de symbolische waarde van de versierselen groter dan de intrinsieke waarde.

Ook zijn de wijze waarop de ordeteken moeten worden gedragen en de gelegenheden waarbij dit dient te geschieden duidelijk omschreven. Bovendien is het strafbaar om de versierselen van een orde, waarin men niet is benoemd, te dragen.

Concluderend kan worden gesteld dat de Nederlandse orden van verdiensten, tezamen met een groot aantal voor specifieke gelegenheden ingestelde, en hier verder buiten beschouwing gelaten onderscheidingen een decoratiestelsel vormen, waarbij de verschillende onderdelen elkaar aanvullen.

De vereringen van de Republiek der Verenigde Nederlanden versus de orden van verdiensten van het Koninkrijk der Nederlanden

Nu we de kenmerken en eigenaardigheden van het huidige decoratiestelsel en met name van de orden van verdiensten hebben geschetst, is het mogelijk om een vergelijking te trekken met de tijd van de Republiek, toen de Staten-Generaal gouden ketens, kettingen en medailles uitreikten.

Op institutioneel vlak is het verschil tussen Republiek en Koninkrijk enorm. Alleen bij de nooit daadwerkelijk tot stand gekomen 'forme d'une médaille' van 1578 is sprake van een resolutie van de Staten-Generaal, waarin een voornemen tot uitdrukking wordt gebracht om een beloning te introduceren. Maar in geen enkel opzicht kan de summier resolutie van 26 september 1578 de vergelijking doorstaan met de uit verschillende artikelen bestaande wetten uit de negentiende eeuw, die de instelling regelden van de drie Nederlandse orden van verdiensten. Hetzelfde geldt voor de triomfpenningen die de Hoog Mogende Heren vanaf 1594 lieten slaan, voor de door Van Teylingen gesneden 'ambassadeurspenning' en de vanaf het midden van de zeventiende eeuw geïntroduceerde opvolgers, of voor de vereringen van ketens en kettingen. Van daadwerkelijke instellingsbesluiten, die vorm, gebruik en criteria van verlening schetsen is nooit sprake. In plaats daarvan namen de Staten-Generaal hun beslissingen op basis van precedënten uit het verleden, waarbij zij eerder genomen beslissingen in de vorm van retroacta in hun archief lieten opzoeken.

Ook in organisatorisch opzicht zijn de verschillen vele malen groter dan de overeenkomsten. Aan vastlegging van regels en nadere bepalingen schort het vrijwel geheel. De enige uitzondering vormen de compendia uit het griffiersarchief

van de Fagels. Maar daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat de regels zich beperken tot de vaststelling van de waarde van het geschenk dat aan verschillende soorten gezanten werd gegeven. Over beloningen vanwege verdienste zwijgen de compendia. Bovendien is er niets dat erop wijst dat de griffiers deze compendia op last van de Staten-Generaal samenstelden. Het is evengoed mogelijk dat zij dergelijke instrumenten op eigen initiatief componeerden, uitsluitend bestemd voor intern gebruik en met als doel om hun werkzaamheden te structureren en te stroomlijnen.

Van een grootmeester en functionarissen die tot taak hadden de verlening van ketens, kettingen en medailles mogelijk te maken, is evenmin sprake. Voor bestelling, vervaardiging en overhandiging waren de griffier, de goudsmid van de Hoog Mogende Heren en de agent verantwoordelijk, al treden zij slechts sporadisch vanuit de schaduw naar voren in het voetlicht.

Anders is het gesteld met de financiële middelen: op de staat van oorlog was een post van defroyementen ingeruimd, waaruit naast verschillende diplomatieke en ceremoniële kosten ook de presenten van Staat werden voldaan. Maar de dagelijkse praktijk bleek soms weerbarstiger: van enige structurele controle op reeds gedane uitgaven was geen sprake, zodat betalingen vaak lang op zich lieten wachten. En in tijden van financiële nood kwam het voor dat zelfs helemaal niet werd betaald.

Ook qua opzet en inrichting zijn de verschillen met de tijd van het Koninkrijk groot. Zo zijn de criteria voor verlening niet vastgelegd. De enige richtlijnen zijn de summierse aanwijzingen met betrekking tot het diplomatieke present, vastgelegd in de reeds genoemde compendia. Voor het overige speelden precedentes en retroacta een doorslaggevende rol bij de vaststelling of men een verering zou geven en welke hoogte deze diende te krijgen.

In elk geval vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw is er sprake van een stelsel, waarbij presenten van drie verschillende waarden werden gegeven. Vanaf 1668 bestonden daarvoor medailles van twee, en na 1710 zelfs van drie verschillende formaten. Maar in praktische zin zijn de beloningen van verschillende waarde niet te vergelijken met de klassen van een orde van verdiensten. Die laatste staan onderling in een hiërarchische verhouding tot elkaar, waarbij nieuwe verdienste kan leiden tot bevordering naar een hogere klasse in de orde. Bij de beloningen van de Staten-Generaal en bij het diplomatieke present in het bijzonder was de rang van de decorandus bepalend voor de hoogte van het gegeven present. Heel duidelijk illustreert in dit verband de case study van Willem Vleertman dat de door de Staten-Generaal verleende beloningen volledig los van elkaar stonden en dat een eerder gegeven present bij nieuwe verdienste geen rol speelde en niet tot een hogere beloning leidde.¹³

13 Cf. *supra*, hoofdstuk III, 294 e.v.

Van enige gelofte of eed van trouw, zoals we die bij de Militaire Willems-Orde tegenkwamen, is bij de beloningen die de Staten-Generaal verleenden in het geheel geen sprake.

Ook op het gebied van de verlening van de presenten zijn de verschillen groter dan de overeenkomsten: van voordrachten en algemene gelegenheid is uiteraard geen sprake. De besluiten om vereringen te geven, werden in de vergadering van de Staten-Generaal genomen en in het register van de resoluties opgetekend. Van oorkondes en brevetten lijkt geen sprake, al is het niet ondenkbaar dat wel extracten van de genomen resolutie werden gegeven. Een overeenkomst is gelegen in het feit dat de vereringen van de Staten-Generaal niet alleen ter beloning van verdienste werden gegeven, maar ook bij wijze van diplomatiek present. Dat is ook het geval bij de moderne orde van verdiensten, al moet daarbij tegelijkertijd worden opgemerkt dat tijdens de Republiek de verhouding heel anders lag dan tegenwoordig in het Koninkrijk. De huidige orde van verdiensten is op de eerste plaats een instrument van beloning en pas in tweede instantie een diplomatiek present, terwijl de in de numismatiek gebruikte, niet volledig juiste aanduiding ‘ambassadeurspenning’ duidelijk maakt waar ten tijde van de Republiek het accent lag.

Tot slot resten nog de versierselen: anders dan bij de ridderorden gaat het niet om met email ingelegde kruizen, maar om gouden kettingen en medailles. Vanaf 1628 zijn de uitgereikte medailles voorzien van symbolische voorstellingen in de vorm van het Generaliteitswapen, de wapenschilden van de zeven verenigde gewesten en, vanaf 1747, het wapen van de erfstadhouders. Ook dragen zij het devies van de Republiek *CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT, MAXIMÆ DISCORDIA DILABUNTUR*. Maar anders dan bij de orden uit het Koninkrijk hebben de door de Staten-Generaal verleende vereringen een intrinsieke waarde en is het onderscheid tussen de presenten een onderscheid naar geldelijke waarde. Het is juist om deze reden dat veel van dergelijke presenten niet bewaard bleven, maar in de smeltkroes verdwenen.

Voorschriften over de wijze waarop de door de Staten-Generaal vereerde ketens, kettingen en medailles behoorden te worden gedragen, ontbreken geheel. Bepalend was in veel gevallen het present zelf: in de praktijk konden grote, lange kettingen uitsluitend diagonaal over de borst worden gedragen, terwijl de kleinere exemplaren om de hals werden gehangen. Uit de resoluties blijkt soms dat medailles werden vereerd met een bijbehorend zijden lint. Vermoedelijk werden dergelijke medailles om de hals gedragen.

Decoratiestelsel of systeem van vereringen?

Concluderend kan worden gesteld dat de verschillen tussen de door de Staten-Generaal vereerde presenten en de orden van verdiensten van het Koninkrijk der Nederlanden veel groter zijn dan de overeenkomsten. Naar moderne maatstaven kunnen de vereringen van de Staten-Generaal geen decoratiestelsel worden genoemd:

daarvoor zijn zij teveel diplomatiek present en te weinig beloning. Bovendien ontbreekt voor een echt stelsel veel te zeer de systematiek.

Maar toch is het in dit geval ook zaak de presenten van Staat te plaatsten in de context van hun tijd, waarin de opstandige gewesten na het vertrek van Anjou en Leicester zelf het heft in handen namen en zich aaneensloten tot de Republiek der Verenigde Nederlanden. Een Republiek die pas na 1588 daadwerkelijk vorm kreeg tijdens een langdurig stollingsproces, waarin staatsinstellingen langzaam hun definitieve gestalte aannamen, bevoegdheden werden toegedeeld en de bestuurlijke praktijk zich ontwikkelde. Maar ook een Republiek die ruim twee eeuwen lang zou voortbestaan. In die Republiek vormden de Staten-Generaal een permanent overlegorgaan, waarin vertegenwoordigers van de zeven gewesten vergaderden over zaken van gemeenschappelijk belang. Hier was de besluitvorming het resultaat van soms moeizaam en langdurig overleg. Niet gebaseerd op grootse en meeslepende beginselverklaringen, maar het resultaat van besluiten met een ad hoc karakter, waarin het precedent van levensbelang was en het opzoeken van de daartoe benodigde retroacta een dagtaak.

Bezien in dit licht verbaast het niet dat de instellingswetten, de structuur, de organisatie en de gedetailleerde beschrijving van de praktische gang van zaken die we bij de moderne orde van verdiensten tegenkomen, ontbreken. Tegen deze achtergrond is het van belang om te kijken naar wat er wél was, om te letten op ontwikkeling en groei en om te kijken naar samenhang. En van ontwikkeling en groei, zo bleek reeds, is ontegenzeggelijk sprake, want na een chaotische en onduidelijke aanloopfase zien we vanaf de jaren dertig van de zeventiende eeuw het ontstaan van een steeds meer gereguleerde verleningspraktijk. Vanaf die tijd beschikken de Staten-Generaal over een eigen beloningsmedaille. De enkele decennia later geïntroduceerde, verschillende formaten medailles maken bovendien een diversificatie van beloningen mogelijk, volgens criteria die door de griffiers in compendia zijn vastgelegd en die zij in de vergadering van de Hoog Mogende Heren inbrengen. Weliswaar hebben deze criteria uitsluitend betrekking op het diplomatieke present, maar zij maken dat bijna 70% van de verleningen is verworven tot een hamerstuk. Deze elementen maken dat er een zekere mate van samenhang bestaat tussen de verschillende vereringen die de Staten-Generaal doen. Die samenhang is onvoldoende om te spreken van een decoratiestelsel in de moderne zin, maar binnen de zeventiende- en achttiende-eeuwse context is beslist sprake van een geleidelijk groeiend systeem van vereringen.